

**BOSHLANG'ICH SINIF O'QUVCHILARINING O'Z-O'ZINI
BAHOLASH JARAYONINING PSIXOLOGIK XUSUSIYATLARI**

Amirova Nodira Shamshiyevna

Alfraganus universiteti Ijtimoiy fanlar fakulteti

Psixologiya yo'nalishi 3-bosqich talabasi

Annotatsiya: Mazkur maqolada boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini baholash jarayonining psixologik asoslari, ularning shaxsiy rivojlanishidagi ahamiyati hamda bu jarayonga ta'sir etuvchi ichki va tashqi omillar tahlil qilinadi. Tadqiqotda o'quvchilarning o'z-o'zini baholash mexanizmlarini shakllantirishda o'qituvchi, ota-ona va ijtimoiy muhitning roli yoritilgan.

Kalit so'zlar: o'z-o'zini baholash, psixologik rivojlanish, shaxs, o'quvchi motivatsiyasi, refleksiya, ijtimoiy muhit.

Kirish: Boshlang'ich ta'lim davri bola shaxsining shakllanishida eng muhim bosqichlardan biridir. Shu davrda o'quvchi nafaqat bilim va ko'nikmalarni o'zlashtiradi, balki o'z shaxsiga, faoliyatiga va atrofdagilarga nisbatan munosabatni ham rivojlantira boshlaydi. Psixologik jihatdan bu davrda bolaning o'z-o'zini baholash (self-assessment) jarayoni shakllanadi, bu esa uning keyingi ta'lim bosqichlarida o'ziga ishonch, o'qishga qiziqish va ijtimoiy faollikni belgilaydi.

O'z-o'zini baholash — bu shaxsning o'z faoliyati, xatti-harakati, imkoniyatlari va shaxsiy sifatlarini baholash qobiliyatidir. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida bu qobiliyat hali to'liq shakllanmagan bo'lib, u ko'proq kattalar (o'qituvchi, ota-ona) bahosiga tayanadi. Shu sababli, ushbu yosh davrida o'z-o'zini baholashni to'g'ri yo'naltirish psixologik-pedagogik jarayonning ajralmas qismi hisoblanadi.

Asosiy qism

I.M.Gorbachenkning fikricha, model birinchi navbatda, ma'lum bir muammoni, vaziyatni, uni tahlil qilish jarayonida matematikaning formal-mantiqiy

apparatini qo'llash imkonini beruvchi maxsus tavsif hisoblanadi. O'z navbatida, modellashtirish tushunchasi ostida tadqiqotchi boshqa yordamchi obyektlarni tahlil qilish orqali bilish obyektlarini biror narsa vositasida maxsus o'rganishni nazarda tutadi. I.B.Novik, N.M.Mamedovlar fikriga ko'ra, model predmetli, belgili yoki farazli tizim bo'lib, tadqiqot obyektining (aslining) ichki tuzilish yoki faoliyat yuritish tamoyillarini, o'ziga xos xususiyatlarini, belgi va tavsiflarini aks ettiradi yoki imitatsiya qiladi. M.L.Fedyuninning ta'kidlashicha, model - bu o'ziga xos obyekt bo'lib, belgili vositalar asosida bayon etilgan obrazning mantiqiy shaklda ma'lumotni olish va saqlash maqsadida yaratiladi. Bundan tashqari, muallifning fikriga ko'ra, model asl obyektning asosiy, belgilangan xususiyatlari, tavsifi va aloqalarini aks ettiruvchi moddiy predmet

ham bo'lishi mumkin. M.L.Borgoyakova ta'kidlashicha, modellashtirish usuli obyekt modellarini, ya'ni tizimlar, konstruksiyalar, jarayonlarni yaratish, tahlil qilish va o'rganishning murakkab jarayonidir. Shu bilan birga modellashtirish o'z strukturasiga ega bo'lib, ularni muallif quyidagi to'rt bosqichga bo'ladi:

- vazifani belgilash;
- aslini o'rganish maqsadida modellarni tanlash va yaratish;
- modelni o'rganish;
- modelni o'rganish natijasida olingan ma'lumotni asliga ko'chirish.

V.B.Kudryavsev, P.A.Aliseychik, K.Vashik, D.Knap, A.S.Strogalov, S.G.Chexovtsovlar modellarni ularning qayta tiklanish uslubi ya'ni, modelni qurish vositalari va modellashtirilgan ob'ektning tavsifi, muhitdagi ob'ektlarning o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqib tasniflab, ularni ikkita katta guruhga birlashtirishadi:

- moddiy (fizik);
- ideal (belgili).

Belgili modellashtirishda matematik modellashtirish alohida ajralib turadi. Fizik modellashtirish ostida model va original bir xil jismoniy xususiyatga ega bo'lib, ular faqatgina o'zining parametrlaridagi miqdoriy ko'rsatkichlarda farqlanishi tushuniladi.

Tayyorlangan model (qarang 1-rasm) asosan ilgari tanlangan metodologik yondashuvlarga asoslanib, asosiy maqsad, tegishli vazifalar, mazmun va kutilgan natijalarni o'z ichiga olgan bir-biriga bog'liq bo'lgan tarkibiy qismlar, komponentlar tizimidir. Modelni tayyorlashda boshlang'ich ta'lim davlat ta'lim standartlari, o'quv reja va dasturlarining xususiyatlari ko'rib chiqildi. Bundan tashqari, boshlang'ich ta'limning innovatsion texnologiyalarini qo'llash sharoitida ham o'z-o'zini baholash orqali mustaqil bilish faolligini rivojlantirish uchun modelning tarkibiy jihatlarini batafsilroq ko'rib chiqish maqsadga muvofiqdir.

Shunday qilib, modelning maqsadi ijtimoiy buyurtma asosan shakllantirildi.

Ijtimoiy buyurtma mazmunini O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017-yil 6 apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli Qarori [1] bilan tasdiqlangan "Umumiy o'rta ta'limning davlat standartlari" 4-bob, 13§ga muvofiq "Umumiy o'rta ta'limining davlat ta'lim standartida keltirilgan umumiy o'rta ta'limning malaka talablari umumta'lim fanlari bo'yicha ta'lim mazmunining majburiy minimumi va yakuniy maqsadlariga, o'quv yuklamalari hajmiga hamda ta'lim sifatiga qo'yiladigan talablar"i belgilab berdi. Shundan kelib chiqqan holda modelning maqsadi "O'z-o'zini baholash orqali boshlang'ich sinf o'quvchisida mustaqil bilish faolligini rivojlantirish, ta'lim mazmunining majburiy minimumi va yakuniy maqsadlariga erishishni ta'minlash" deb belgilab olindi.

Modelning mazmuniy tarkibi maxsus tayyorlangan "Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'zini o'zi baholash orqali mustaqil bilish faolligini rivojlantirish

texnologiyasi" uslubiy qo'llanma bilan ham belgilanadi. Uning mazmuniy tarkibini amalga oshirishning muhim jihatlari quyidagilardan iborat:

1. Boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'zini o'zi baholash faoliyati.
2. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil bilish faolligini oshirishning pedagogik-psixologik zaruriyati.
3. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'zini o'zi baholash orqali mustaqil bilish faolligini rivojlantirishning tarkibiy tuzilishi.
4. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida o'zini o'zi baholash orqali mustaqil bilish faolligini rivojlantirishda interfaol o'qitish metodlaridan foydalanish.
5. Boshlang'ich sinf o'quvchilarida mustaqil bilish faolligini rivojlantirishga yo'naltirilgan innovatsiyalar.

Modelning "Mazmun" blogi "O'z-o'zini baholash" va "Mustaqil bilish faolligi" komponentlaridan iborat. "O'z-o'zini baholash" komponenti baholash funksiyalari, o'z-o'zini baholash usullari va uning samarali omillarini o'z ichiga oladi. "Mustaqil bilish faolligi" komponenti esa o'z navbatida 4 ta subkomponentlardan tashkil topgan. Bu subkomponentlar quyidagilardan iborat:

- dars jarayonida har bir o'quvchining ongli kognitiv faoliyatiga va mustaqilligiga erishish;
- o'quvchilarning o'z faoliyatiga hissiy aloqadorlikni ta'minlash;
- o'quvchi mustaqil bilish faolligini motivlashtirish;
- darsda mustaqil ish yoki ijodiy topshiriqlarning bo'lishi.

"Baholash funksiyalari" subkomponentida kvalifikatsiyalash, saralash, legitimlik, ma'lumotlar berish va ijtimoiylashuv kabi funksiyalarni bajarishi keltirib o'tilgan. Modelda baholash funksiyalari dars jarayonida har bir o'quvchining ongli kognitiv faoliyatiga va mustaqilligiga erishish bilan o'zaro aloqadorlikka egaligi o'z ifodasini topgan.

"O'z-o'zini baholash komponenti" o'z-o'zini baholash usullari subkomponentini o'z ichiga oladi. O'z-o'zini baholash usullari sifatida quyidagi variativ mualliflik usullari keltirib o'tilgan: o'z-o'zini baholash varaqasi, o'rganish xaritasi, "Blits chiroq" usuli, o'z-o'zini baholash, baholash muloqoti, o'zari baholash, o'quv kundaligi, o'z-o'zini baholashning standart usuli.

O'z-o'zini baholash jarayonini takomillashtirish maqsadida mualliflik variativ usullarni joriy etish bo'yicha tavsiyalar taklif etiladi.

O'z-o'zini baholash usullari o'quvchining o'z faoliyatiga va o'zgalar faoliyatiga hissiy aloqadorlikni ta'minlashga yo'naltirishni maqsad qiladi. Shuning uchun modelda bu ikki komponent o'zaro aloqadorlikka ega ekanligi tasvirlangan.

O'z-o'zini baholash usullari shuningdek o'quvchi mustaqil bilish faolligini motivlashtiradi. O'z-o'zini baholash usullari orqali o'quvchida ehtiyojlar shakllanadi,

o'z faoliyatini tizimli tahlil qilish imkoniga ega bo'ladi. Ehtiyojlar o'quvchining o'qishga bo'lgan qiziqishini orttiradi va mustaqil bilish faolligini motivlashtiradi.

O'z-o'zini baholash usullari o'quv mashg'ulotlarida mustaqil ish yoki ijodiy topshiriqlarni bo'lishini taqozo etadi. Mustaqil ish yoki ijodiy topshiriqlar orqali o'quvchilarni faollashtirish, yangi bilimlarni egallash uchun yo'naltirish mumkin. O'quvchilarning mustaqil bilish faolligining turli jihatlarini baholash uchun mustaqil ish yoki ijodiy topshiriqlar mavjudligini taqozo etadi.

O'z-o'zini baholash va mustaqil bilish faolligi komponentlarining umumiy subkomponenti sifatida samarali omillar keltirib o'tilgan. Samarali omillar sifatida o'uvchining o'zini tushunishi, o'zi to'g'risida ijobiy ma'lumotlarni to'plash, o'zi to'g'risida shaxsiy fikrning o'qituvchi fikri bilan qiyosiy tahlil qilishi keltirilgan. Muntazam ravishda o'z-o'zini baholash o'quvchida o'quv faoliyatining muvaffaqiyatga yo'naltirilganligini ta'minlaydi, o'zining muvaffaqiyati haqidagi "ikkilanishlar"ni oldini oladi, o'z imkoniyatlaridan maqsadli foydalana olishni tarbiyalaydi hamda o'ziga bo'lgan ishonchni orttiradi.

Xulosa: O'z-o'zini baholash va mustaqil bilish faolligi komponentlarining yana bir subkomponenti sifatida "psixologik aspektlar" keltirib o'tilgan. O'quvchida o'z-o'zini baholash orqali mustaqil bilish faolligi rivojlantirish bir vaqtning o'zida ularda o'z-o'zini bilish, o'z-o'ziga munosabat, o'z-o'zini his qilish hamda o'z-o'ziga ta'sir kabi muhim ijobiy ta'sir funksiyasini ham bajaradi. O'z-o'zini baholash orqali o'quvchi bir vaqtning o'zida "baholovchi" va "baholanuvchi", "ob'ekt" va "sub'ekt" vazifasini o'taydi. Baholashning psixologik aspektlar o'z-o'zini baholash va mustaqil bilish faolligi komponentlari bilan uzviy aloqadorlikka ega ekanligi modelda o'z ifodasini topgan.

Modelning "Tashxis" blogida boshlang'ich sinf o'quvchilarining o'z-o'zini baholash orqali mustaqil bilish faolligining 3 ta klassifikatsiyaga ajratilishi ko'rsatilgan. O'z-o'zini baholash ba'zi o'quvchilarning mustaqil bilish faolligini real

holatini baholash imkonini bersa (perseptiv mustaqil bilish faolligi), ayrim o'quvchilar bu orqali o'z faoliyatini qayta faollashtirish, yangi o'rganish strategiyalarini belgilash (reproduktiv mustaqil bilish faolligi) imkonini beradi. O'quvchilarning yana bir guruhida esa o'z-o'zini baholash orqali nafaqat qayta faollashtirish, balki ijodiy faollikka, yangi fikr va g'oyalar bilan o'rganish motivatsiyasi (produktiv mustaqil bilish faolligi) rivojlanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O'zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining 2017 yil 6 apreldagi "Umumiy o'rta va o'rta maxsus, kasb-hunar ta'limining davlat ta'lim standartlarini tasdiqlash to'g'risida"gi 187-sonli Qarori // O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami, 14 (774)-son.

2. Еоро^КоВа М... Моге.б ^орМуроВаHua НКТ-КоМнеТеНТНосра у уННТе.неН обфл,еобра3оBare.бHoH mmbi / М...ЕороаКоВа, В.В.КраВ^В // ОТКрМТое h гцнстанцнонное оSpasoBaHue. - 2015. - №2 (58). - С. 98-105.

3. TopSaneHKo H.M. MeTogti Moге.HpoBaHHfl npo^cca oSyneHHA h pa3paбoTKH ННТераКТНВНtix oSynarornux КурcoB: гucc. ... КаHg. TexH. HayK: 05.13.01. - КрасHoарcK, 2001. - 224 c.

4. ^mkohob B.n., ^epHHHHH A.H. HoBtie нн^ормацнонне TexHo.орuu: YнеSHoe нocoSue. ^acTt 1. ochobbi h annapaTHoe oSecneneHue. - CMo.eHcK: Crny, 2003. - 228 c.

5. Alisherovna, M. N. (2023). METHODOLOGICAL FOUNDATIONS FOR THE DEVELOPMENT OF INDEPENDENT COGNITIVE ACTIVITY THROUGH SELF-ASSESSMENT (on the example of Primary School students). *Galaxy International Interdisciplinary Research Journal*, 11(2), 641-648.